

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.2

Бойченко В. П.,
асистент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ

ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF CRIMES AGAINST MORALITY: CONCEPTUAL BACKGROUND

У статті показано, що антропологічний вимір злочинів проти моральності вимагає від сучасних дослідників не лише зосередження на проблематиці доктринального аналізу норми (супер кримінально-правовий підхід) чи аксіологічної оцінки існування та буття норми (кримінологічний або соціологічний підхід), а й інтегративного динамічного аналізу сутності та буття норми загалом як самоорганізованого правового явища. З'ясовано, що кримінально-правові заборони кореспонduють із поширеністю дозволу на злочинну поведінку або на зловживання правом серед населення. Відповідність кримінально-правової заборони оцінці такої заборони в населення робить закон ефективним, інакше мова йде про розповсюдження аномії й правового хаосу, що відображається в правовому нігілізмі населення.

Ключові слова: антропологія злочину, злочини проти моральності, інтегративний підхід.

В статье показано, что антропологическое измерение преступлений против нравственности требует от современных исследователей не только сосредоточения на проблематике доктринального анализа нормы (уголовно-правовой подход) или аксиологической оценки существования и бытия нормы (криминологический или социологический подход), но и интегративного динамического анализа сущности и бытия нормы в целом как самоорганизованного правового явления. Выяснено, что криминально-правовые запреты корреспондируют с распространенностью смысловых разрешений на преступное поведение или на злоупотребление правом среди населения. Соответствие уголовно-правового запрета оценке такого запрета у населения делает закон эффективным, иначе это приводит к распространению аномии и правового хаоса, что отображается в правовом нигилизме населения.

Ключевые слова: антропология преступления, преступления против нравственности, интегративный подход.

The anthropological dimension of crimes against morality requires modern researchers focusing not only on the issue of dogmatic analysis rules (purely criminal law approach) or axiological assessment of the existence and being normal (criminological or sociological approach), but on integrative dynamic analysis of the essence and generally being the norm in a self-organizing legal phenomenon. It was found that criminal prohibition corresponds with prevalence permission for criminal behavior or abuse of the law among the population. Compliance criminal law prohibition assessment of such a prohibition in law making people effective, otherwise it comes to anomie and dissemination of legal chaos that appears in the legal nihilism of the population.

Key words: anthropology of crimes, crimes against morality, integrative approach.

Кримінально-правова антропологія, на відміну від сталих уявлень у цій галузі, що пов'язують її існування з позитивістськими методами Ч. Ломброзо, – це приватна кримінально-правова теорія, яка вивчає співвідношення особистості й кримінального права, особистість як об'єкт дії права та її вимоги до права, структуру цінностей особистості й кримінального права як засобу втілення цих цінностей у суспільне життя, прав людини та їх юридичного захисту кримінально-правовими заходами.

Відомо, що саме розуміння сенсів злочину та злочинного є певною передумовою криміналізації або прихованої декриміналізації діяння, оскільки частота розповсюдженості правопорушення та його моральна дозволеність для пересічних громадян роблять неефективною будь-яку кримінальну заборону. В остаточному вигляді справа буде йти про розповсюдженість злочинної поведінки як такої, що дозволяється більшістю суспільства та веде до тотального колапсу інститутів влади й громадян-

ського суспільства. Водночас принцип солідарності розкриває уявлення населення ѹ держави про місце певних заборон у життєдіяльності суспільства та пов'язаний із принципом поважання. Відповідно, злочинність в антропологічному вимірі стає універсальною проблемою, що є елементом способу життя окремих осіб (професійні злочинці), соціальних груп (організовані угрупування, білокомірцева злочинність) чи держави загалом (тоталітарна держава).

Виключно моральні норми, вочевидь, не можуть бути первинною основою формування кримінально-правових заборон, а лише частково доповнюють упорядковані системи кримінальної відповідальності за порушення табуїзованих заборон. Саме на таких обмеженнях сформувалось поняття злочину як вчинку, який є крайнім проявом негативної щодо суспільства й суспільних цінностей активності.

Відомо, що загальна проблематика кримінально-правової охорони громадського порядку та моральності досліджувалась у працях таких

учених, як Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, В.О. Владіміров, П.І. Гришаєв, П.Ф. Грішанін, І.М. Даньшин, В.Т. Дзюба, С.Ф. Денисов, О.С. Капінус, І.Я. Козаченко, В.С. Комісаров, О.І. Коробеєв, О.В. Куделіч, В.В. Кузнецов, В.М. Куц, І.П. Лановенко, В.А. Ломако, Г.І. Піщенко, Ю.Є. Пудовочкін, М.І. Трофимов, А.П. Тузов, В.І. Тютюгін, А.Є. Шалагін, С.С. Яценко та інші.

Із цієї тематики були захищенні кандидатські дисертації В.В. Вітвицькою «Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх» (2002 р.), О.П. Рябчинською «Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості» (2003 р.), А.В. Ландіною «Кримінально-правова охорона моральності в Україні» (2005 р.), Н.О. Горб «Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз» (2005 р.), П.П. Сердюком «Кримінологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості» (2005 р.), В.В. Дзундзою «Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність» (2005 р.), Л.С. Кучанською «Поняття та система злочинів проти моральності в кримінальному праві України» (2007 р.), Л.В. Плотніковою «Кримінальна відповідальність за організацію заняття проституцією» (2010 р.), І.О. Бандуркою «Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків» (2010 р.), С.Г. Куліком «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності» (2016 р.). В.В. Кузнецович у 2013 р. було захищено докторську дисертацію «Кримінально-правова охорона злочинів проти громадського порядку та моральності». Більшість вказаних наукових розвідок мали суто догматичний, позитивістський характер, хоча сама сутність злочинів проти моральності потребує іншого.

Антropологічний аналіз кримінально-правової норми в процесі вивчення генези й стану норми повинен виявити новелізацію норми, її відповідність ідеології кримінального закону, адекватність правової форми та ефективність обмежень [1]. На нашу думку, злочини проти громадського порядку й моральності мають виключно антропологічний характер виникнення та розвитку. Злочини проти моральності в цілях нашого дослідження можна визначити як умисні суспільно-небезпечні посягання на моральні основи життя суспільства, взяті під охорону законом про кримінальну відповідальність.

З утилітарно-прагматичної позиції дослідник Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) чи окремої групи злочинів, використовуючи антропологічний метод під час аналізу норми, ідеології, правовідносин, повинен за допомогою інтерв'ю, опитування, спостереження, фіксації матеріалу, а також шляхом поєднання нормативного й процесуального аналізу з'ясувати особливості нормативної інтерпретації діяння, учасників правовідносин, співвідношення настанов законодавця та кри-

міально-правової доктрини, експертів, особливості життєдіяльності норми в правовому полі (судовий процес тощо), її обізнаність показниками правової культури та втіленість у правовій соціалізації.

Співвідношення міри свободи та заходів несвободи, відповідальності з'ясовується в процесі генетичного аналізу формування норми (системи норм) і якісного аналізу існування норми, поєднаного з формально догматичним аналізом останньої. Значні зміни, які відбуваються у світі у зв'язку з процесами глобалізації, перманентні реформи, що проводяться в нашему суспільстві, уточнення або зміна ідеологічних пріоритетів і цінностей призводять до певної невизначеності як основ суспільної моральності, так і особистої моралі, що останнім часом дуже часто негативно проявляється в нашему суспільному житті. Загалом можна зазначити, що проблема захисту духовних і моральних підвальнин суспільства, моралі кожної людини може бути віднесена до найбільш важливих елементів нашого буття. Свобода ніколи не буває безмежною, у зв'язку із чим усі питання її обмеження – це питання буття свободи, буття людини, дослідження яких неминуче приводить до питань права й моралі, питань, що пов'язані з існуванням феномена злочинів проти моралі та моральності.

Захист суспільної моралі полягає в здійсненні діяльності органами державної влади й місцевого самоврядування, у тому числі за участю громадських організацій, спрямованої на попередження та недопущення розповсюдження продукції й показу видовищних заходів, які завдають шкоди суспільній моралі (недопущення пропаганди расової й національної ворожнечі, фашизму, неофашизму, україноФобії, ксенофобії, антисемітизму, нетерпимості та насильства, образи нації чи особи за національною ознакою тощо), а також у здійсненні регулювання обігу продукції сексуального та еротичного характеру, продукції, що містить елементи насильства й жорстокості, показу видовищних заходів еротичного характеру з метою уникнення їх доступності неповнолітнім. Необхідність реагування держави в цих питаннях зумовлена існуванням у суспільстві відповідних соціально-економічних, політичних та етико-культурологічних передумов. У новому КК України 2001 р. злочини проти моральності (ст. 297–304) та громадського порядку (ст. 293–296) фактично вперше за всю історію розвитку вітчизняного кримінального законодавства набули такого об'єднання в системі його Особливої частини (Розділ XII «Злочини проти громадського порядку та моральності»).

Повернення до витоків формування права, якими є культура в різних формах свого існування, забезпечує формування праворозуміння нового, сучасного рівня, здатного задовольнити як теорію, так і практику застосування права [2]. Визначення обраного напряму комплексного дослідження сучасного праворозуміння вимагає звернення до аналізу правових реалій, без змістовних характеристик яких подальше дослідження втрачає методологічне підґрунтя. Варто вказати також на продуктивність ідеї А.В. Козаченко

[3] щодо того, що кримінальне право та форми його існування являють собою окрему систему артефактів, за якими може бути визнаний не лише власне правовий, а й культурологічний характер.

Режим реалізації права прямо пропорційний рівню як правової культури, так і загальної культури. Це питання набуває особливого змісту в умовах реформування сучасної правової системи України, яке спрямоване на адаптування до власних соціальних умов кримінально-правових встановлень, що формувались в інших соціальних передумовах. Вочевидь, дискусійність питань антропологічних коренів регуляції злочинів проти моральноті постас із запозичення авторами КК України 2001 р. різних за формулою та змістом деліктів, що об'єднані у відповідний розділ, уперше з'явившись у вітчизняному кримінальному праві. Від визначеності цього питання залежить рівень правопорядку, оскільки «чужі» правові встановлення, не адаптовані до власного соціального середовища, або ігноруються, або відверто порушуються на підставі незрозумілості мети їх застосування для суб'єктів права (криміналізація й декриміналізація проституції в ч. 1 ст. 303 КК України 2001 р.).

Історично теза соціальної значущості особистісних проявів визначала характеристики злочинів проти моральноті: від абсолютизації колективного суб'єкта до визначення значущості позицій окремих потерпілих. Девальвація традиційних духовних основ у вигляді релігійних і моральних ідеалів, позитивної правосвідомості створює обстановку загостреної соціальної напруженості на всіх рівнях соціокультурних відносин у суспільстві, що сприяє зародженню й розвитку деструктивних початків у всіх інших сферах громадського життя.

Моральність у кримінально-правовому сенсі – це суспільні відносини, які формуються та розвиваються в суспільстві задля забезпечення шанобливого ставлення одних людей до інших, сором'язливості, поваги до загальнолюдських цінностей, що утвердились у суспільстві, недотримання яких особою призводить до громадського осуду та впливає на рівень культурного й духовного розвитку її як особистості [4].

Структура відносин моральноті як об'єкта кримінально-правової охорони включає в себе такі елементи:

а) безпеку (збереженість) історико-культурної спадщини як сукупності найбільш значимих матеріальних носіїв духовності, що являє собою результат дії системи організаційних, юридичних та інших заходів, спрямованих на недопущення знищення, руйнування чи пошкодження культурних цінностей, їх незаконного обігу у вигляді противправного переходу права власності;

б) безпеку моральних основ суспільства як систему захисту від руйнування національного менталітету українського народу у вигляді моральних основ нації, заснованих на них традицій і звичаїв, уявлень про справедливість, добро та рівність тощо;

в) релігійну безпеку особистості й суспільства як стан політико-правової захищеності та соціаль-

ної стабільності релігійних відносин, у тому числі свободи совіті й віросповідання, невтручання держави та будь-кого в справи церкви, непропускимість поширення в Україні деструктивних культів, діяльноті тоталітарних сект тощо.

Стан моральноті загалом і названих її окремих сегментів визначається сукупністю низки факторів, у тому числі станом та умовами, які забезпечують збереження й захист морального потенціалу народу, що спирається на свої традиційні ідеали.

Функцію кримінально-правової охорони моральноті від злочинних посягань виконує сьогодні така система норм кримінального закону:

1) норми, покликані забезпечити збереження пам'яток – об'єктів культурної спадщини як матеріальних утілень або виразників духовності українського народу: контрабанда (ст. 201 КК України); знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини, самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці (ст. 298 КК України); знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду (ст. 2981 КК України);

2) норми, що встановлюють злочинність діянь, які посягають на суспільну моральність, у тому числі норми, що визначають умови кримінальної противправності деяких проявів так званої контркультури: ввезення, виготовлення, збит і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України); створення або утримання місць розпусти та звідництво (ст. 302 КК України); сутенерство або втягнення особи в зайняття проституцією (ст. 303 КК України); ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості (ст. 300 КК України); наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297 КК України); жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України);

3) норми КК України про злочинні посягання у сфері релігійних відносин: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161 КК України); пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України); незаконне утримування, осквернення або знищенння релігійних святынь (ст. 179 КК України); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК України); посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровченъ чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України). Зазначені суспільно небезпечні діяння, на наше переконання, характеризуються очевидною спільністю їхньої юридичної природи, єдністю їхнього видового об'єкта, у ролі якого виступають суспільні відносини в духовній сфері.

Удосконалення правових механізмів регулювання суспільних відносин, що виникають у духовній сфері, має стати пріоритетним напрямом державної політики (у тому числі кримінальної політики) у галузі забезпечення моральноті та духовної без-

пеки особистості, суспільства й держави. Здійснення такої політики припускає, зокрема, удосконалення існуючої системи та юридичних ознак складів відповідних злочинів, а також розроблення нових складів злочинів (з урахуванням специфіки як кримінальної відповідальності, так і духовної сфери життя) і включення відповідних правових норм до чинного КК України.

Тому основні завдання антропологічного аналізу законопроектної діяльності пов'язані з такими діями:

- отриманням на основі проведення антропологічного аналізу емпіричних даних про правові умови життедіяльності людини й організацій, які можуть вплинути на сутність регуляції проблеми;

- визначенням найбільш гострих проблем, неефективних методів правового регулювання відносин між людьми (суб'єктами права), модель якого міститься в запропонованому тексті;

- визначенням найбільш перспективних методів правової регламентації з позиції комфорtnості виконання людьми правових команд.

Відповідно, техніка аналітичної роботи в межах юридико-антропологічного аналізу моральності пов'язана з визначенням цілей правового регулювання, сфер антропологічного інтересу різних учасників кримінально-правових відносин, статусу учасників, прогнозованого стану суспільства в результаті застосування акта; доступності правової заборони для правопорушника та правозастосувача, обізнаності з нею потерпілого; здатності мотивації та профілактичного впливу; коректності й логіки регламентування заборони з позиції її реалізації громадянами; формування соціально значущих настанов; вивчення правової поведінки та дискреційних повноважень учасників правовідносин у процесі правореалізації; забезпечення й несуперечності міжнародно визнаним і конституційним соціальним свободам, правам та гарантіям особистості; з'ясування суб'єктивних оцінок кримінально-правової норми з позиції правозастосувачів та інших учасників кримінальних правовідносин.

Таким чином, антропологічний вимір злочинів проти моральності вимагає від сучасних дослідників не лише зосередження на проблематиці догматичного аналізу норми (суто кримінально-правовий підхід) або аксіологічної оцінки існування та буття

норми (кримінологічний чи соціологічний підхід), а й інтегративного динамічного аналізу сутності та буття норми загалом як самоорганізованого правового явища шляхом виявлення ідеологічних, нормативних і правозастосовних аспектів буття норми на різних рівнях правового регулювання та відносно різних учасників кримінальних правовідносин [5].

Існують антропологічні моральні ліміти введення, застосування й певної зміни кримінально-правової заборони, які базуються на визнанні додатковості кримінально-правового та адміністративно-правового примусу в системі державного впливу на поведінку осіб у системі злочинів проти моральності. Із загальнотеоретичної позиції свободи моральності має значний потенціал своєї антропологічної інтерпретації.

З одного боку, свободу здатна реалізувати тільки людина, а з іншого – свобода ніколи не буває безмежною, через що всі питання її «приборкання» – це питання буття свободи, буття людини, дослідження яких неминуче приводить до питань моральності та її інтерпретації. Також порушення свободи застосування норми з боку держави, правопорушника, потерпіліх чи третіх осіб, інтереси яких пов'язані з реалізацією кримінально-правової заборони, свідчить про неефективність норми, оскільки в ідеалі кримінально-правова заборона повинна відповідати потребам усіх учасників кримінальних правовідносин. Це вимагає розгляду питань кримінально-правової компенсації потерпіліх від злочинів проти моральності як кримінально-правового заходу, оскільки саме почуття соціальної справедливості – це найвища ціль регулювання питань кримінально-правової протидії злочинам проти моральності в сенсі інструментів і механізмів регуляції сучасної юридичної антропології.

Саме кримінально-правові заборони кореспонduють із поширеністю дозволу на злочинну поведінку або на зловживання правом серед населення. Відповідність кримінально-правової заборони оцінці такої заборони в населення робить закон ефективним, інакше мова йде про розповсюдження аномії та правового хаосу, що відображається як у правовому нігілізмі населення, так і в революційній цілеспрямованості дій керуючої еліти на задоволення власних потреб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Максимов С.І. Предмет і методологічні засади правової антропології / С.І. Максимов // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матер. I Всеукр. «круглого столу» (м. Львів, 16–17 вересня 2005 р.). – Львів, 2006. – С. 240–249.
2. Завальнюк В.В. Культура правосуддя та антропологія права / В.В. Завальнюк // Юридичний вісник: щоквартальний журнал. – 2012. – № 2. – С. 13–16.
3. Козаченко О.В. Культурно-антропологічна концепція заходів здійснення кримінально-правового впливу / О.В. Козаченко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2012. – Т. 11. – С. 413–420.
4. Кузнецов В.В. Визначення суспільної моральноті самостійним об'єктом кримінально-правового захисту / В.В. Кузнецов // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матер. II Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 31 січня 2009 р.) / редкол. : Є.М. Моісеєв, О.М. Джужа, М.В. Костицький та ін. ; передм. О.М. Джужі. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 33–35.
5. Туляков В.А. Уровни уголовно-правового регулирования / В.А. Туляков // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 69. – С. 141–156.